Införandet av brevkort med delad adressida i Sverige

av Per Gustafson och Tomas Karlsson

Texten är publicerad i *Aktuellt om posthistoria*, nr 11 (2012), sid. 60–67.

Idén till brevkort med delad adressida, våra dagars vykort, sägs ha lanserats år 1901 av den tyske tryckaren Hartmann.[1] På tidigare brevkort användes adressidan endast för adressering medan bildsidan hade ett litet utrymme för skrivna meddelanden. På ett delat brevkort är adressidan däremot delad med ett lodrätt streck, så att adressen skrivs till höger och vänsterdelen används för skriftligt meddelande (se bild 1). Bildsidan upptas i regel helt av en bild.

Bild 1: Delad adressida på inrikes kort, 5/5 1905.

Det tog emellertid ett tag innan nymodigheten accepterades av de postala myndigheterna. I Sverige gällde i början av seklet regeln att adressidan på privattryckta brevkort skulle ha samma utseende som de brevkort posten gav ut[2], och endast fick användas för adressering:

> Brefkorts framsida är afsedd för frankotecken, för anteckningar, som röra posttjensten (såsom rekommendation, mottagningsbevis o. s. v.), samt för mottagarens adress, hvilken kan vara handskrifven eller anbragt å en påklistrad etikett, som icke får öfverstiga 5 centimeter i längd och 2 centimeter i bredd. Dessutom eger afsändaren rätt att på brefkortets framsida angifva sitt namn och sin adress...[3]

Mindre tryckta ”vignetter och annonser” var tillåtna på adressidan, men skriftliga meddelanden fick bara lämnas på kortets bildsida. Brevkort som inte uppfyllde dessa regler skulle taxeras som brev.[4]

Det första landet som accepterade delade brevkort var Storbritannien, där de började användas 1902.[5] Åren därefter blev delade kort godkända för inrikes användning i allt fler länder.[6] Att de delade korten successivt godkändes berodde på önskemål från vykortstillverkarna och, inte minst, på påtryckningar från vykortssamlare som ville ha ”rena” bildsidor utan störande skriven text.[7]

I internationell postutväxling blev brevkort med delad adressida allmänt tillåtna först i och med ett beslut på världspostkongressen i Rom 1906, vilket trädde i kraft den 1 oktober 1907. Mindre känt är att delade kort i många fall accepterades även före detta datum, genom olika nationella beslut och genom bilaterala överenskommelser mellan olika länder. Vad som gällde i Sverige

och i korrespondens mellan Sverige och utlandet kan man följa ganska väl i svenskt postalt tryck.

Delade brevkort inrikes och till utlandet

Delad adressida tilläts i Sverige för inrikes brevkort från och med den 1 april 1905, enligt ett cirkulär som utkom den 28 mars samma år:

> På förekomna särskilda anledningar har Kungl. Generalpoststyrelsen beslutat, att från och med den 1 nästinstundande april den omständigheten att enskildt brefkorts framsida genom ett lodrätt streck delats i två delar, af hvilka den högra användts för adressuppgiften och den vänstra, ej öfverstigande hälften af kortets yta, för skriftligt meddelande, tillsvidare icke må utgöra hinder för att kortet i den *inrikes* poströrelsen behandlas och taxeras såsom brefkort.[8]

Samtidigt tilläts delad adressida även för brevkort till Norge, Frankrike, Tyskland och Ryssland. Finland nämns inte särskilt i cirkuläret men ingick i Ryssland och omfattades därmed av regeländringen. Till andra länder gällde däremot regeln att delade kort krävde brevporto.

Uppenbarligen insåg postverket det opraktiska i att olika regler gällde för olika länder. Under 1905 och 1906 träffade man därför successivt överenskommelser med en rad andra länder om att delade kort till dessa länder skulle taxeras som brevkort. En sammanställning finns i Tabell 1. I vissa fall meddelades regeländringarna några dagar innan de trädde i kraft, i andra fall (då inget datum nämns i tabellens högerkolumn) sades i cirkulären att delade brevkort ”numera” var tillåtna även till dessa länder.

Tabell 1: Sammanställning av när delade kort tilläts till olika länder

Cirkulärnummer och utg.datum*	Länder/områden dit delade brevkort var tillåtna
15, 1905-03-28	Inrikes samt Norge, Frankrike, Tyskland och Ryssland (inkl. Finland) fr.o.m. 1905-04-01
25, 1905-05-27	Danmark fr.o.m. 1905-06-01
31, 1905-06-27	Italien fr.o.m. 1905-07-01
37, 1905-08-15	Danska Antillerna
38, 1905-08-25	Belgien fr.o.m. 1905-09-01
56, 1905-11-23	Nederländerna, Schweiz, Storbritannien och Irland
64, 1905-12-15	Regentskapet Tunis
3, 1906-01-15	Island
7, 1906-01-29	Luxemburg, Nya Zeeland och Spanien
14, 1906-03-10	Nederländska Indien, Portugal och Franska kolonier
16, 1906-03-24	Bulgarien, Egypten, Sudan och Rumänien
19, 1906-03-30	Bosnien-Herzegowina, Serbien och Österrike
32, 1906-05-30	Canada
42, 1906-08-11	Brittiska Indien

* Cirkulärnumren avser Bihang till Kungl. Generalpoststyrelsens cirkulär A) Taxor m.m.

I cirkulärbihang nr 32, utgivet den 30 maj 1906, konstaterades att överenskommelser om att tillåta delade brevkort nu hade träffats med de länder dit det skickades större mängder post från Sverige. Generalpoststyrelsen beslöt därför att lösenbeläggning (T-stämpling) av delade brevkort till utlandet helt skulle upphöra.

Förmodligen hängde beslutet samman med att världspostkongressen i Rom 1906 beslöt att delade brevkort generellt skulle tillåtas i internationell postutväxling.[9] Kongressen avslutades den 26 maj 1906. Dess beslut gällde formellt från och med den 1 oktober 1907 (då ju Sverige också införde en ny poststadga), men i fråga om delade brevkort valde Sverige alltså att omedelbart upphöra med lösenbeläggning av sådana kort.

När delade brevkort blev tillåtna angav cirkulärtexten, enligt citatet ovan, att den vänstra delen av adressidan, som kunde användas för skriftliga meddelanden, inte fick överstiga hälften av kortets yta.[10] I ett cirkulär från slutet av året förtydligades också att regeln endast var avsedd att gälla illustrerade brevkort (vykort). På brevkort där ”bildsidan” var tom och användes för skrivet meddelande var det alltså inte tillåtet med delad adressida.[11] Den sistnämnda regeln tycks dock ha upphört att gälla i och med 1907 års poststadga. Där sägs, med en formulering direkt hämtad från Romkongressens fördrag från 1906, att ”Afsändaren förfogar öfver baksidan samt framsidans vänstra del”, utan några förbehåll i fråga om illustrationer.[12]

Ankommande brevkort från utlandet

Den första gången som delade brevkort nämndes i svenskt postalt tryck var, såvitt vi kunnat se, i ett cirkulär från den 26 november 1904. Där meddelades att:

> På framställning af franska postförvaltningen har Kungl. Generalpoststyrelsen ansett sig böra medgifva, att, därest till Sverige ankommer brefkort, hvars framsida genom ett vertikalt streck delats i två delar, af hvilka den vänstra användts för skriftligt meddelande och den högra för adressuppgiften, dylikt kort må här i riket postbehandlas och taxeras såsom brefkort.[13]

Av cirkulärtexten framgår inte uttryckligen om detta gällde enbart kort från Frankrike, eller alla delade kort från utlandet. Senare cirkulär tyder dock på att det var en bilateral överenskommelse mellan Sverige och Frankrike.

Den 1 april 1905, när delade brevkort godkändes för inrikes bruk och till vissa andra länder, infördes emellertid en generell regel om att delade brevkort som ankom till Sverige från utlandet frankerade med brevkortsporto inte skulle lösenbeläggas, såvida de inte var försedda med T-stämpel från avsändarlandet.[14] Denna regel upprepades sedan den 25 augusti, med tillägget att delade kort numera kunde skickas för brevkortsporto till Sverige från samtliga de länder till vilka det var tillåtet att skicka delade brevkort från Sverige.[15]

Tidig användning av delade brevkort

Hur tillämpades reglerna för delad adressida, och vilket filatelistiskt material finns för att belysa detta?

Man kan till att börja med hitta enstaka delade kort som använts i Sverige innan de blev tillåtna. Bild 2 visar ett kort som skickats inrikes i september 1904 och – märkligt nog – har texten Brefkort tryckt på svenska. Inget meddelande har emellertid skrivits på adressidan, så kortet har passerat för 5 öres brevkortsporto.

Bild 2: Inrikes kort, 20/9 1904

Bild 3 visar ett annat kort från samma förlag, K. Holmström i Stockholm, som är stämplat i oktober 1904 och sänt till Tyskland. Här är meddelandedelen av adressidan använd. Kortet har därför taxerats som brev och lösenbelagts med mellanskillnaden mellan utrikes brevporto (20 öre) och utrikes brevkortsporto (10 öre). Den svenska T-stämpeln och anteckningen 12½ anger lösen och felande porto i franska centimes, siffran 25 lösenbeloppet i tyska pfennig.

Bild 3: Kort till Tyskland, 5/10 1904.
Ingår i Lennart Frosts vykortsexponat "Vykortshistoria – Historia på vykort".

Ytterligare ett par delade kort från detta förlag är kända från hösten 1904 (men om vykortssamlarna börjar leta dyker det förmodligen upp fler). Samtliga dessa kort har Stockholmsmotiv och orden brefkort och carte postale tryckta på adressidan. Det framgår också att de är importerade, så förmodligen var det av misstag som de levererades med delad adressida.

Vi har också sett enstaka delade kort från Paul Heckschers förlag i Stockholm som är postgångna i mars 1905, just innan de blev godkända. Bild 4 visar ett sådant kort, som frankerats med 10 öres brevporto för att undvika lösenbeläggning.

Bild 4: Inrikes kort, 15/3 1905.

Bild 5: Inrikes kort, 10/7 1903.

Bild 6: Kort från Storbritannien, 9/9 1902.

Vidare kan man hitta utländska kort som använts i Sverige. Bild 5 visar ett engelskt kort med delad adressida använt inrikes i Sverige redan i juli 1903. Vid denna tid var Storbritannien det enda land där delade brevkort förekom. Meddelandedelen är använd, men trots det har kortet passerat för brevkortsporto.

Bild 7: Kort från Storbritannien, 21/9 1903.

Bild 8: Kort från Frankrike, 15/3 1905.

Det förekom förstås också att delade kort skickades till Sverige från de länder som var tidigt ute med att tillåta delad adressida. Bild 6 visar ett mycket tidigt sådant kort, skickat från Storbritannien i september 1902. Kortet har ett skrivet meddelande på adressidan och är frankerat med brevkortsporto, 1 penny. På grund av den delade adressidan har det emellertid taxerats som brev och lösenbelagts. I Storbritannien har en T-stämpel slagits och felande porto motsvarande 15 centimes har noterats. I Sverige har kortet lösenbelagts med motsvarande dubbelt felande porto, 24 öre.

Man kunde emellertid undvika att delade kort belades med lösen, genom att avstå från att använda utrymmet för meddelanden på adressidan. Bild 7 visar ett exempel på detta, ett kort från Storbritannien sänt i september 1903.

Ett intressant fall är delade kort sända från Frankrike efter den särskilda överenskommelsen mellan svenska och franska postverket i november 1904 om att tillåta sådana kort, men innan delade kort var godkända i Sverige. Bild 8 visar ett delat kort avsänt under denna period. Helt enligt reglerna har det skickats för vanligt brevkortsporto, 10 centimes, utan att någon lösen tagits ut.

Inrikes användning efter 1 april 1905

I Sverige tycks vykortsförlagen i regel inte ha kommit igång med tillverkningen av delade brevkort förrän en tid efter att korten godkänts av postverket. De ovan nämnda förlagen, K. Holmström och Paul Heckscher, framstår som undantag, och svenska delade kort postgångna i april 1905 eller tidigare är sällsynta. Även kort från maj månad 1905 tycks vara relativt ovanliga.

Bild 9 visar det tidigaste delade kort vi i skrivande stund har sett använt i Sverige efter att sådana kort blivit tillåtna. Det är ett utländskt kort, med motiv från Algeriet, som stämplats i Strömstad den 3/4 1905.

Bild 9: Inrikes kort, 3/4 1905.

Tidiga kort med delad adressida från svenska förlag har ofta motiv som är relaterade till prins Gustaf Adolfs och prinsessan Margaretas bröllop i juni 1905 – sådana kort förekommer från maj månad och framåt. I övrigt tycks odelade kort ha dominerat utbudet även under sommaren 1905. Det tyder på att det inledningsvis inte fanns någon stark efterfrågan på just delade kort från allmänheten, utan vykortsförlagen tycks i lugn och ro ha sålt ut sina lager av odelade kort innan de började trycka nya, delade.

I början verkar också vykortsskrivarna ha varit lite ovana vid nymodigheten – på de tidigast använda korten ser man ganska ofta att avsändaren avstått från att använda utrymmet på adressidan, och istället skrivit sin hälsning på bildsidan. På en del tidiga kort fanns också, som på de odelade korten, ett litet vitt utrymme för meddelanden på bildsidan. Men från hösten 1905 och framåt blev de delade korten allt vanligare, och vykortskrivarna började vänja sig vid att skriva sina hälsningar på adressidan.

Utrikes användning efter 1 april 1905

När väl delade brevkort börjat säljas kom de också att användas utrikes, och även till länder dit det inte var tillåtet. Under 1905 och 1906 gällde ju olika regler för olika länder, och reglerna ändrades dessutom ganska ofta (Tabell 1). Detta ställde till problem både för allmänheten och för postens personal.

Ibland var avsändarna medvetna om vilka länder som inte tillät delade kort, och frankerade med brevporto. Bild 10 visar ett sådant kort, skickat till Portugal i december 1905. Till Portugal tilläts delade kort först i mars 1906 och 20 öres brevporto är därför korrekt frankering.

Bild 10: Kort till Portugal, 18/12 1905.

Bild 11: Kort till Natal / Mocambique, 9/1 1906.

Delade kort med brevporto är emellertid ovanliga. Betydligt vanligare var det att man frankerade med 10 öres utrikes brevkortsporto, vilket för det mesta ledde till lösenbeläggning.

Bild 11 visar ett kort med delad adressida sänt till Natal i januari 1906. För Natal, som var en brittisk koloni, fanns ingen överenskommelse om att tillåta delade brevkort, och kortet är därför taxerat som brev och lösenbelagt. Skillnaden mellan utrikes brevporto (20 öre) och utrikes brevkortsporto (10 öre) var 10 öre. Den svenska lösenstämpeln 12½ cent. anger beloppet i franska centimes och vid ankomst har det lösenbelagts med dubbla detta belopp, i mottagarlandets valuta. Kortet har sedan eftersänts från Natal till Lorenzo Marques i den portugisiska kolonin Mocambique. Det framgår inte tydligt om lösenbeloppet betalats vid eftersändning eller först vid ankomst till Lorenzo Marques.

Bild 12 visar ett delat kort till Nya Zeeland avsänt i november 1905. Detta var innan överenskommelsen mellan Sverige och Nya Zeeland träffats, och kortet är därför taxerat som brev och lösenbelagt.

Ett kort till samma adressat skickat några månader senare, i mars 1906, passerade däremot för brevkortsporto till följd av den överenskommelse som träffats i slutet av januari (Bild 13).

Bild 12: Kort till Nya Zeeland, 2/11 1905.

Bild 13: Kort till Nya Zeeland, 1/3 1906.

Bild 14: Kort till Togo / Dahomey, 18/4 1906.

Ett sätt att undvika lösen var annars att avstå från att använda vänsterdelen av adressidan. Bild 14 visar ett sådant exempel, där ett kort till Togo passerat för brevkortsporto trots delad adressida. Togo var en tysk koloni och hade ingen överenskommelse med Sverige om att tillåta delade kort – till skillnad från den franska kolonin Dahomey, dit kortet senare eftersänts.

Bild 15: Kort från Ceylon, 25/2 1906.

Bild 16: Kort till Holland, 13/7 1905.

Även delade kort *till* Sverige kunde beläggas med lösen. Bild 15 visar ett sådant kort från Ceylon, avsänt i februari 1906. Kortet är taxerat som brev, anteckningen 15 står för enkelt felande porto i fransk valuta och lösenbeloppet 24 öre motsvarar dubbelt felande porto. Lösenbeloppet beräknades alltså efter avsändarlandets porton – skillnaden mellan utrikes brev- och brevkortporto från Ceylon var 9 cents, motsvarande 15 centimes, medan skillnaden i Sverige var 10 öre motsvarande 12½ centimes.

Man kan också hitta misstag från postpersonalens sida. Bild 16 visar ett ganska tidigt delat kort, skickat till Holland den 13/7 1905, som rätteligen borde taxerats som brev. Men varken i Sverige eller i Holland har man reagerat på att det frankerats med brevkortporto.

Bild 17 visar ett omvänt misstag, där posten i Frankrike, trots överenskommelsen om att tillåta delade kort, lösenbelagt ett kort till Sverige. Inte heller i Sverige har postpersonalen reagerat, utan mottagaren har fått lösa ut kortet med 24 öre.

Bild 18 visar ett liknande misstag, som dock rättats till. Kortet är skickat till Belgien i november 1905. Det har först lösenbelagts, med T-stämpel och anteckning om 12½ centimes felande porto. Men till Belgien var delade kort tillåtna sedan september månad samma år, så lösennoteringarna har sedermera strukits över och ingen lösen har tagits ut vid ankomst till Belgien.

Bild 17: Kort från Frankrike, 20/6 1905.

Bild 18: Kort till Belgien, 11/11 1905.

Det land dit lösenbelagda delade kort är vanligast är utan tvekan USA.[16] Av de länder som inte omfattades av något bilateralt godkännande av delade kort var ju också USA det med ojämförligt störst postvolymer till och från Sverige. Delade kort blev tillåtna i den inrikes posttrafiken i USA först i mars 1907.[17] Det material vi har sett tyder emellertid på att USA tidigare, kanske redan från Rom-kongressens beslut sommaren 1906, upphörde med att lösenbelägga ankommande kort som inte var lösenstämplade i Sverige. Däremot finns exempel på att delade kort från USA till Sverige lösenbelagts så sent som i januari 1907.[18]

Bild 19 är, avslutningsvis, en bra illustration av att olika regler gällde för olika länder. Kortet är skickat till Frankrike den 22/12 1905. Till Frankrike var delade kort tillåtna sedan den 1 april, och kortet har därför inga lösennoteringar från det svenska postverket. Därefter har kortet av misstag sänts till USA, som inte tillät delade kort. I New York har kortet därför fått en lösenstämpel på 5 cents, motsvarande dubbla skillnaden mellan svenskt brevkorts- och brevporto. När felsorteringen sedermera upptäckts har kortet skickats till Frankrike, där posten – trots den amerikanska lösenstämpeln – inte tagit ut någon lösen. Men varför hamnade kortet i USA när det skulle till Frankrike? Stämpeln K.CITY & LA JUNTA ger en ledtråd. Det är en järnvägsstämpel från tåget mellan Kansas City och orten La Junta i Colorado. Det tyder på att minst två postsorterare – en i Europa och en i New York – läst ”Colorado” istället för ”Calvados”!

Bild 19: Kort till Frankrike, 22/12 1905.

I fråga om delade brevkort till och från utlandet finns således flera varianter för den posthistoriskt intresserade att leta efter, och den korta tidsperiod som det handlar om gör det till en utmaning. Allmänt är kort som är korrekt frankerade med brevporto svåra att hitta, medan brevkort som lösenbelagts på grund av delad adressida är vanligare, framförallt till USA.

Avslutning

Det är sedan tidigare väl känt att brevkort med delad adressida blev tillåtna i Sverige 1905, närmare bestämt från och med den 1 april, liksom att de blev allmänt tillåtna för internationell användning genom beslut vid världspostkongressen i Rom som trädde i kraft den 1 oktober 1907.[19] Denna artikel har pekat på tre mindre kända förhållanden:

1) Samtidigt som delade kort tilläts inrikes, den 1 april 1905, blev de också tillåtna till flera andra länder. Under ett drygt år därefter tillkom successivt nya länder dit man kunde skicka delade kort för brevkortsporto.
2) Den 1 april 1905 infördes också en regel att inga brevkort med delad adressida som ankom från utlandet skulle lösenbeläggas om de inte hade lösennotering från avsändarlandet. En sådan regel hade införts redan i november 1904 för ankommande kort från Frankrike.
3) Genom ett cirkulär från den 30 maj 1906, bara några dagar efter att världspostkongressen i Rom avslutats, upphörde all lösenbeläggning av delade brevkort från Sverige till utlandet. Man inväntade således inte kongressbeslutets formella ikraftträdande i oktober 1907.

Dessa uppgifter innebär att många brevkort som tidigare framstått som felbehandlade av posten får sin förklaring, framförallt åtskilliga fall av delade kort till utlandet som inte lösenbelagts.

De innebär vidare att man kan göra sig en bättre bild av de olika varianter som förekommer i fråga om brevkort med delad adressida – korrekt frankering med brevkortsporto, lösenbeläggning eller försummad lösenbeläggning pga. felaktig frankering med brevkortsporto, samt korrekt respektive felaktig/onödig frankering med brevporto.

Svårighetsgraden för dessa olika varianter varierar mellan olika länder, beroende på mängden post men också beroende på hur tidigt delad adressida tilläts i postutväxlingen med landet ifråga. För vissa länder torde såväl korrekt frankering med brevporto som lösenbeläggning vara mycket sällsynta.

Artikeln har också framhållit att det är svårt att hitta delade brevkort använda i Sverige under de första månaderna då de var tillåtna, april-maj 1905, samt att enstaka fynd gjorts av delade kort med Stockholmsmotiv från hösten 1904. Att närmare kartlägga förekomsten av sådana tidiga användningar är en utmaning för posthistoriker och vykortssamlare.

---

[1] Billgren, J. & Andersson, S. (1996) *Svensk posthistoria 1855-1925,* Sveriges Filatelist-Förbund, sid 98.

[2] Generalpoststyrelsen (1899) *Allmän poststadga,* Stockholm, §7.5.

[3] Generalpoststyrelsen (1899) *Allmän poststadga,* Stockholm, §7.2.

[4] Generalpoststyrelsen (1899) *Allmän poststadga,* Stockholm, §7.3.

[5] Byatt, A. (1978) *Picture Postcards and Their Publishers,* Golden Age Postcard Books, sid. 20-21.

[6] Billgren, J. & Andersson, S. (1996) *Svensk posthistoria 1855-1925,* Sveriges Filatelist-Förbund, sid 98.

[7] Ehrensvärd, U. (1972) *Gamla vykort: En bok för samlare,* Bonniers, sid. 15-16; Zeyons, S. (1979) *Les cartes postales,* Hachette, sid. 43.

[8] Bihang till Generalpoststyrelsens cirkulär A) Taxor m.m., nr 15, 1905, kursiv i originaltexten.

[9] Världspostföreningen (1906) *Internationella postfördrag med tillhörande expeditionsreglementen afslutade vid postkongressen i Rom år 1906,* sid. 61.

[10] Bihang till Generalpoststyrelsens cirkulär A) Taxor m.m., nr 15, 1905.

[11] Bihang till Generalpoststyrelsens cirkulär A) Taxor m.m., nr 56, 1905.

[12] Generalpoststyrelsen (1907) *Allmän poststadga,* Stockholm, §8.3; jfr Världspostföreningen (1906) *Internationella postfördrag med tillhörande expeditionsreglementen afslutade vid postkongressen i Rom år 1906*, sid. 61.

[13] Bihang till Generalpoststyrelsens cirkulär A) Taxor m.m., nr 55, 1904.

[14] Bihang till Generalpoststyrelsens cirkulär A) Taxor m.m., nr 15, 1905.

[15] Bihang till Generalpoststyrelsens cirkulär A) Taxor m.m., nr 38, 1905.

[16] Billgren, J. & Andersson, S. (1996) *Svensk posthistoria 1855-1925,* Sveriges Filatelist-Förbund, sid 99.

[17] Lowe, J. L. (1982) *Standard Postcard Catalog,* Deltiologists of America, sid. 10.

[18] Fricke, C. A. (2007) ”U.S. regulations impact postcards to and from Sweden”, *The Posthorn,* 64(4).

[19] Billgren, J. & Andersson, S. (1996) *Svensk posthistoria 1855-1925,* Sveriges Filatelist-Förbund, sid. 98-99.